

УДК 821.161.2:82-1

ББК 83.3 (4Укр.)6

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ: ДОСВІД БОГДАНА БОРИ

В. А. Качкан

*Івано-Франківський національний медичний університет,
кафедра українознавства; м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 1;
тел. +380 (3422) 2-52-31*

У статті проаналізовано поетичну творчість та культурологічну творчість Богдана Бори. Визначено основні риси його поезій, найприкметнішою ознакою яких є філософічність. Досліджується діяльність Богдана Бори на педагогічній ниві і живі культури українського зарубіжжя.

Ключові слова: література діаспори, поетичний текст, філософська лірика, патріотична публіцистика, педагогічна, культурологічна діяльність.

Коли бодай уявою перебігти по тому культурологічному спадкові – літературному, музичному, мистецькому, який залишили найвидатніші представники та виявники Січового Стрілецтва, Української Галицької Армії та армії Української Народної Республіки, то збагнемо, який велетенський потенціал думки, почуття і слова був витворений і яка його динамітна сила була захована ворогом від рідного народу, материкової батьківщини, аби на її теренах ця духовно-нуртівлива сила не проливалася людям світло на злочини, що їх робили заїди зі сходу. Якщо, за Юрієм Клиновим, понад дев'ять тисяч вояків Української дивізії в німецькій армії пішло до США, Канади, Англії й витворило там могутній український культурно-еміграційний дух, то, зрозуміло, яка правдива істина у цьому метафоричному виразі: «Серце нації лишилося в лісах, її мозок витік на чужину». Так ось, серед тих, хто опинився на чужині, і був визначний поет доби визвольних змагань Богдан Бора.

Богдан Бора (справжнє: Борис Шкандрій) походить із села Павелча поблизу Івано-Франківська (про походження села та його назви див.: Щербій В. Поволоче – Павелче – Павлівка // Альманах Станіславської землі: Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. – Т. 2. – С. 624-640; Пушкар Я. Павелче // Там само. – С. 640-656). Народився у селянській сім'ї 11 квітня 1920 року. Батько майбутнього поета був грамотним чоловіком, кохався у книгах, добре знав поезію Т. Шевченка. Старший брат Юрій був учителем, зрозуміло, що свої знання з української літератури радо передавав молодшому – Борисові. Початкову освіту Борис здобув у рідному селі, а середню й педагогічну – в Станіславі та Коломиї. 1943 року він, як і багато хто з його ровесників, вступив до лав Першої Української

Дивізії, там закінчив підстаршинську і старшинську школи, в чині хорунжого поїхав на фронт, де його застав кінець війни. З червня 1945 р. відразу після капітуляції Німеччини частини Першої Української Дивізії Української Народної Армії здалися в Австрії британцям. Їх було названо полоненими, посаджено за дроти в кількох таборах, переважно в старовинному містечку Ріміні на північному сході Італії. Пробув у цій місцевості Борис Шкандрій два роки. Наприкінці весни 1947 р. дивізійників перевезли кораблями до Англії, там перебули у таборах ще майже півроку.

Очевидно, сьогодні можна усвідомлено потвердити, що велике щастя, попри все, впало на пана Шкандрія: він потрапив у ту зону, де міг взятися за перо; бо якби то була інша зона – то повернувся б він з неї калікою у кращому випадку або й сліду б не позосталося від його імені – там поетами не ставали! І яке маємо нині щасливе уможливлення через круті пороги страшних десятиліть говорити про великого сина нації!

Після звільнення та виходу на волю Борис Шкандрій залишається на землі Великобританії, одружується, віддається літературній діяльності, водночас активно працює на ниві шкільництва, публікуючи в газетно-журнальній періодиці цікаві статті на теми виховання. Так, у ґрунтовному «Нарисі методики викладання української мови» (1970) автор наголошував, що «нашою батьківщиною є широка завітчана «ласкава Україна», будив, таким чином, творчу уяву учнів про єдину соборну Україну.

Вірші друкував в україномовних виданнях, зокрема у журналі «Визвольний Шлях».

Перші поетичні проби припали на гімназійний час. 1940 р. послав до обласної газети «Радянська Україна» (згодом – «Прикарпатська правда») вірш «Поле», та, певно, не дуже втішився автор, коли прочитав свій твір під заголовком «Колгоспне поле». Багато читав творів українських письменників, зокрема Хвильового, Плужника. Відтак до прочитаного додавалися пережитий досвід, оточення, соціальні реалії буття. Усе це в сукупності і творило ту ауру, у якій сформувався поет Богдан Бора.

Найприкметнішою ознакою поезій Богдана Бори є філософічність, але не трафаретно-лозунгова, така, що обрамлена контурами високометафоричного публіцистичного злету слова, а внутрішньоглибинна, українсько-генна, що закодована не в художніх орнаментациях, а в «спинному мозку» кожного ядерного рядка, строфи. Автор міг би піти шляхом творення правдивої історичної канви факту – «визволення» Західної України, він – я переконаний у цьому – зумів би намалювати жахіття баченого, відчутого й переосмисленого. Але, поет іде важчою дорогою, на ній тільки таланту суджено виокремити власний біль-муку – і перенести його як всенародне лихоліття у художньому згустку ось такого узагальнення:

У кожний двір націлилися дула.

Від кожного порога – хресний шлях.

Розстрілюють. Вивозять. Лемент. Жах.

На всіх розпутьтях у розп'яттях – куля.

(«Визволення...»)

Або вчитаймося у рядки вірша «В пошуках правди». Що тут є домінантою: віддалений спогад – і це є біографізм в образній інтерпретації? Чи вивітрений з пам'яті дух – і він тче художньо-образну канву, на яку, мов із склянки пережитого-прожитого, скапують ті слова і фразикоралини, що коронують таку глибочезну думку-рану. Треба було пройти, проповзти, проколінкувати європейськими бруками, аби відтак той фізичний біль поневірянь насилити на нитку літературного шедеврмініатюри: серце напухає від болю і мук, але людина йде, а в ході проростає надія. А що ж за плечима, хто там і з чим zostався? «А ген поза нами докором огнистим біліє розкрилля скривавлених рук». А може, йдучий за сонцем знайде, відшукає найбільший, найваговитіший скарб – золото-правду? І за трьома куплетами розповідної манери прориваються пружини думок-образів: «тут віра в кишенях купців-торгашів»; «Він там. У повстанській дірвій шинелі біжить по розтерзаних громом лісах, зацькований псами іде по панелі, повис на воротах по селах, містах»; «Кричать, аж слина пирскає із губ, щоб закричати залишки сумління, щоб вереском закрити глиб падіння і вилить жовч на зраджений тризуб».

Уміння перекинути історичний факт з минулого в сучасне, через картину-фрагмент відкрити ретроспективне вікно у глибини століть – ним автор потверджує велику знадобу в знанні рідної історії («Триста літ Полтави», «Крутянці», «Базар», «Безсмертний лицар», «Сім куль», «В річницю Бродів»). Десь у цій тональності виписано поезії «О.Ольжич», «М.Хвильовий», «Мазепа», «Франко», «Кобзар», «Слово Т. Шевченка».

Правда, часом поет звертається до так званої відкритої плакатної публіцистики, він не тільки охудожнює явище, подію, як радше засуджує, знеславлює. Значить, внутрішньотрибунне настільки сильне, волевиявне, що і характер вірша має у собі логіко-раціональні вияви публіцистичних жанрів:

*Це хто мій вік двадцятий навістив?..
 Це хто стріляє, половці чи обри?..
 Це хто жбурляє чесних і хоробрих?..
 Це хто кивком благословляє вбивство?..
 («Нашестя»)*

*Моментом грізним б'є доба на сполох.
 Народе, начувайсь, вартуй!
 Громадь набої, динаміт і порох,
 Свій дух для подвигу гартуй!
 («Мементо»)*

*Ви кажете, що смерть нас жде?
 А я кажу: – цвітіння!
 Струнка держава-храм гряде
 Із мармуру терпіння.
 («Ворогам»)*

Власне, публіцистичний пафос домінує у кількох десятках віршів, об'єднаних у двох циклах «Моя доба», «Сучасникам» у збірці «Твердь і

ніжність», у віршах «Спустошення», «Москва», «Заклик», «Запроданцям», «В альбом», «У царстві деспотів», «Я не прощаю», «Виродкам», «Подарую шаблю», «Закон природи», «Антипод» та інших з книги «Буремні дні».

Майже у кожному вірші Богдана Бори камертоном душі можна вловити той морально-етичний код, яким запліднено думку, окрилено слово. То він бачить ув очах однієї людини світло, у другій ж – імлу; то стверджує, що «одній блакиту треба, а другій – людських ран» («Відмінність»); то від імені ліричного героя стверджує: «лжі, підлоті і браваді не заступити сонцю путь» («Аналогія»); то художнім засобом констатує, що самолюбство заступило любов, натомість людини – «лиш її подоба» («На шляху»).

Зрозуміло, тортурний шлях самого поета, духовні шибениці, плюндрування України суцьої, історично минувшої та надіями таких, як Богдан Бора, воскресимої у майбутті, – увесь цей вертеп страхить двадцятого сторіччя, що його вивели на сцену історії «визволителі», продиктовував не лише головну тему творчості – осмислення визвольних змагань його народу, його покоління, а й підказував думці ті ходи, з яких височувалися художні перли філософсько-поетичних знахідок, виразів, що, мов у краплині роси, висвічували правду життя, найвищу суспільну цінність – істину. Чого лишень вартують вибрані нами словосполучення – зорово-понятійні образи: «розхристані жита», «...припала ниць шипшина страднолисто», «ніч шелестить між трепетами», «попелом вкрилися зорі вгорі», «ідуть солдатами роки», «скричала далеч, як зигзиця», «...дико ніч ревла оката». Скроплені болем і кров'ю серця, несуть у собі велику правду пережиття поезії «Пустка», «Після бою», «Месниця», «Ніч», «Сусідові», «Осінній сон», «Людорубові», «Різдвяна гроза».

Тільки велика-неземна сила національно-патріотичного духу, не-вгасима й безмірна любов до отчої землі могли провести людину через страхіття колючих дротів таборів, втримати на ногах на весь зріст, а відтак видобути з ненадщербленого дзвону серця той біль-набат, що у сполуці з сумом-плачем й оптимістично-трубним голосом воскрешав дух і віру, силу й надію у сотень-тисяч знедолених, понівечених неправдою зброї, несилям дужості.

Як точно підмічено у передньому слові до першої поетичної збірки «В дорозі» (Ріміні: Життя в таборі, 1946), що саме тут, «у полоні як ніде й ніколи досі, молода людина має змогу вглибитися в контемпліційній задумі, а вслід за тим ствердити не одну болючу правду. Це – без сумніву – важкий удар. І перший, зовсім логічний відгомін цієї скривдженої, зболілої душі, – це скарга за завданий їй біль, це туга за чимсь непережитим, а вже втраченим, це безмежний жаль за тим, чого не вдалося досягнути, по-мimo таких болючих жертв. Коли ж цей голос душі знаходить свій вислів у поетичній мові, він носить у собі знаки глибокого ліризму, а то й песимізму. В цьому відношенні зразковою є творчість Богдана Бори... Знаходимо в ній вияви безмежної любови поета до Батьківщини, туги за нею, відданости й готовності у всякій хвилині послужити їй, та віри, що все-таки

прийде хвилинка, коли... скиталець народ «примандрує у власний, омріяний Храм» (Фостун Святомир М. Творчий шлях Богдана Бори // Бора Богдан. Твердь і ніжність: Вибрані поезії. – Лондон, 1972. – С.6).

Глибоку поетичну криницю носить у грудях Богдан Бора. Та криниця поглиблювалася десятиліттями, викладалася у щоденній роботі над словом-цеглиною новими, вищими рядами, багатіла, заповнюючись тихими струмінцями-цівками, відтак ручаєчками, згодом – грімкими струминами – і виповнилася, і вивершилася отим безцінним, чистим і свіжим добром – Словом. Думаю, що ні на кому не перебільшу, ні на крапку не сфальшивлю, коли скажу: Богдан Бора найщасливіше ввібрав усіма фібрами душі та серця найсокровенніше з класичної української поезії – традиційність високої простоти. У віршах поета різних літ не знайдемо якогось формотворчого «шукання», удаваного новаторства. Читаєш – і така до болю відчута, наче від Шевченка, Федьковича, прекрасних наших ліриків Малишка та Сосюри, – лірично-романтична, серцециплива тональність:

*Де та дівчина – ніжний метелик,
Що стрічала мене край воріт,
Коли подуви вітру змітали
З черешень розманіжений цвіт?*

*Самота... самота... більш нічого.
А між травами тиша й джмелі.
Ходить осінь, зодіта убого,
Припадає грудьми до землі.*

(«Пустир»)

*Ех, видерж, земле! Ой, не плач!
Ось теплий вітер – ран догляне,
А завтра вийде знов орач
І плугом вирівняє рани.*

(«У грозу»)

*Під жовтим листям міцно спить село,
Летять під зорі співи парубочі,
А в клуні сіно, папороть, тепло,
Солодка млюсть і пестоці дівочі.*

(«У клуні»)

*Ти понесла на чужину з собою
Один калини золотий листок.
В ту ніч ніхто не плакав за тобою,
В наступний день ніхто не ждав вісток.*

(«Золотий листок»)

*Ти писала, та білі листи
У траншеях давно погубились.
Вже тих свідків мені не знайти,
Що ми в юності щиро любились.*

(«Ти писала»)

*Як згасне день і вийдуть зорі
На оксамит небесних піль,
Дивися: в мареві прозорім,
Мов купина, горить мій біль.*

(«Як згасне день»)

Йдучи протореною дорогою світових майстрів сонетної форми – Шекспіра, Петрарки, Міцкевича, Франка, Рильського, Зерова, Маланюка, поет Богдан Бора творить новітнього змісту сонет, що так прекрасно укладається виявами майстерності до загальноукраїнського вінка, у якому нині славно працюють Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Роман Лубківський. Перечитуючи такі прекрасні зразки, як «Неділя», «Діти степів», «Модернізм», «Визволення», «На перехресті», «Батько», відчуваємо незглибиму силу класичної традиції.

Вірші Богдана Бори конкретні у назвах («Ніч», «Дуб», «Зорі», «Цвіркун», «Горобець», «Батько», «Сокіл», «Два сини», «Лист», «Сніг»), своєю інтонаційно-ідейною сутністю вдало згруповані у цикли «Моя доба», «Голубі далі», «Любов і гнів», «Батьківщині», «Матері», «Любов», «Війна і любов», «Червоні маки», «На канві ночі».

Для манери письма Богдана Бори характеристичним є вміння поновелістичному огранити, подати викінчену думку, якби висловитися, – в оправі художнього узагальнення. У вірші «Після бою», як на мене, найвищий пік мислі – у словах «тут історія орала, засівала із сідла».

Про поетичний світ Богдана Бори, форми його виявлення у різний час писали Святомир М. Фостун, Юрій Русов, П. Кізко, Юрій Клиновий, Мирослав Бігус, Всеволод-Богдан Будний, В. Д. Ревуцький, Л. Череватенко, В. Полек, інші літератори. Доктор Святомир М. Фостун у згаданій передмові до лондонського (1972 р.) видання, оглядаючи тематико-образні параметри творчого сходження Богдана Бори, особливу увагу акцентує на значенні громадсько-патріотичних віршів поета для таборових побратимів по недолі, які захоплювалися написаним, вивчали напам'ять. Ця ж думка, але у згустку узагальненого видавцями слова, приходиться до читачів як «Слово до другого видання»: «Можна б спитати нас, чому це робимо... замість займатися видаванням книжок з військовою тематикою. Однак вояки – це не тільки ті, які професійно орудують зброєю, це також живі люди з почуваннями. Чуттєвої мотивації та глибокого переконання про свою правду не заступить воякові найкраще технічне устаткування. Любов до своєї батьківщини, патріотизм, любов до свого народу, почуття відповідальності за долю сучасних і майбутніх поколінь – оце ті духові вартості і джерела сили, без яких не можуть успішно діяти і навіть існувати жадні армії. І власне – такі вартості й сили знаходимо у бездоганних формою поезіях Богдана Бори» (Бора Богдан. Буремні дні: Збірка поезій. – Торонто; Лондон, 1982. – С. 19).

Доктор Юрій Русов у студії «Поезія визвольних змагань» писав про Богдана Бору як про поета, що, як і багато хто з його одноверстників, виростав під ревами гармат, свою навіть необвітрену справжнім кохан-

ням юність спопелив у війсьній круговерті, а молодість згубив під в'їдкими колесами ненажерливого Молоха:

*Я знаю: серце шаркав жаль,
Ти гнулає квіткою від болю,
Та я пішов. Замкнулась даль
За мною ширмою німою.*

*Ти ще писала у листі.
Що віриш, хоч і плачеш часто,
У наші сонячні путі,
У наше вистраждане щастя.*

*Інакше сталось. Час ішов.
Спадало жовте листя з віття.
Ішли бої. Лілася кров.
Чорніло тучею безвістя.*

(«Я знаю»)

Редактор лондонського суспільно-політичного та науково-літературного журналу «Визвольний Шлях» П. Кізко у статті «Поетична творчість Б. Бори» намагається переконати читачів, що в особі поета українська література має здібного, самобутнього, із власним світосприйманням поета. Він стверджує, що поезія Богдана Бори – «гнівна, неспокійно-бунтівлива, запально-пристрадна і сповнена глибокими емоційними почуттями».

Юрій Клиновий, розглядаючи життєво-творчий шлях поета в органічному історико-соціальному контексті доби, міркує, що Богдан Бора є ідеальним поетом «великої військової формації», і виосібнює з поетової тематики найсуттєвіші, стрижневі теми – теми батьківщини, високих християнських почувань. Сам же поет писав 6 лютого 1981 р. дослідникові: «... ненависти в своїй поезії немає. Є презирство, відраза й погорда до ворога. На цю тему я висловився ясніше у третій збірці. Там, у поезії «Вдячність», я дякую батьківщині, що в моїй душі «вона погорду виплекала сильну до тих, що в'язням тешуть домовину» (Юрій Клиновий. Дивізійники і їх поет // Бора Богдан. Буремні дні. – С. 13).

Відзначаючи тонкий ліризм віршотворення Богдана Бори, бездоганність форми, Юрій Клиновий дещо уципливо каже про традиціоналізм та деяку периферійність творчості літератора, певну тематичну обмеженість. У той же час справедливо підкреслює, що з метричної системи віршування Богдан Бора вибирає до власної верстатні щонайбільше катрен з перехресними римами. Серед інших атрибутів літературознавець відзначає метафорику, чистоту української мови, у якій годі надбати безпідставну діалектність, периферійність тощо. Насправді так воно і є, бо коли вдумливо перечитати двокнижжя «Твердь і ніжність» (280 с.) і «Буремні дні» (250 с.), то на кожній сторінці зіткнемося з винахідливістю рими, елеганцією вислову, відшліфованістю, акуратністю та

пластичністю думки. Ось на підтвердження процитую строфу сонета «Визволення»:

*Ідуть. Шляхи вгинаються під сталлю.
Про землю й волю рупори кричать.
А білі села сторожко мовчать.
В очицях вікон синява печаллю.*

Валер'ян Ревуцький у короткому передньому слові «Поезія туги, віри й ненависти» до збірки «У вірію» (1947 р.) писав про такі неперехідні цінності поетичного слова, як ідеал віри («Вірю», «Поле, лісом і ярами», «Я вже бачу», «Ми молоді», «Відозва») та тугу – протилежний вияв утісі, радості («Мене кличуть», «Зачароване дитинство», «Як згасне день», «Навіщо», «Святвечірні думки»).

Леонід Череватенко з Києва, без перебільшення, узагальнив, що вірші Богдана Бори – «явище своєрідне і цікаве. Без Бориного доробку не може бути повною картина української поезії ХХ століття» (Череватенко Леонід. «Вони пішли з піснями на устах – ще молоді, веселі, гарячі...» // Дніпро. – 1992. – № 1. – С.106).

Надбані численні матеріали з домашнього архіву Богдана Бори, завдячуючи його дружині пані Ользі Шкандрій, а також різні документи, у тому числі фотоматеріали, люб'язно доставчувані з Англії країнином, суспільно-громадським діячем Василем Попадинцем, стали приємною спонукуючою взятися за перо, аби розкрити бодай окремі ціхи до суспільно-культурної і, зокрема, проблемно-філософської публіцистичної діяльності цієї визначної та, на жаль, маловідомої, а ще більше – малознаної постаті, що залишила на сторінках культурологічної книги поза материковою Батьківщиною вагомий зміст сліди.

Богдан Бора залишив помітні сліди на полі суспільно-громадської, педагогічної, редакційно-видавничої діяльності. Він – багатолітній голова Спілки Українських Учителів і Виховників (СУУВ) у Великобританії, активіст Братства дивізійників Першої Української дивізії УНА та ОБВУ в Англії, член Товариства українських літераторів у Великобританії (голова – д-р Святомир М. Фостун). Богдан Бора як член редколегій та постійний автор газети «Українська Думка», журналу «Визвольний шлях», військовознавчого журналу «Сурмач» (орган президії Головної управи об'єднання бувших вояків українців; до речі, Президія нагородила Богдана Бору до 45-річчя його літературної діяльності, яка «зогрівала серця дивізійників у полоні в Італії...», золотою медаллю першого класу // Лист до Бориса Шкандрія від 01.11.1988 р. за підписом Свято мира М. Фортуна та Михайла В. Поврезника. – Особистий архів. – Папка «Богдан Бора». – Арк. 139) порушував актуальні питання українського шкільництва, виховання української молоді, комплексного українознавства; найширших аспектів діяльності журналістської та письменницької організацій в Україні та діаспорі; фахового критичного цеху та суто історичного літературознавства; риторики і полемізму в публікаторській практиці; чистоти та літературної норми української мови тощо.

Немало часу, знань та зусиль віддав Борис Шкандрій педагогічній справі. Його концептуальні положення, теоретичні принципи бачимо щонайбільше у публікаціях, виголошених рефератах і доповідях. Передусім маю на оці такі його висліди, як: «На маргінесі звіту: Слово голови СУУВ на загальних зборах Спільки українських учителів та виховників у Великій Британії» (Українська Думка. – 1969. – 11 верес. – С. 6,8), «З прицілом на максимум (доповідь на тереновій конференції СУБ)» (Там само. – 1970. – 8 берез.), «Тривожні думки» (Там само. – 1970. – 5, 12 лют.), «До проблем нашого шкільництва» (Там само. – 1970. – 5 листоп. – С. 7), «До аналізу нашого шкільництва (доповідь, виголошена на XVII зборах СУУВ у Манчестері)» (Там само. – 1971. – 9 верес. – С. 2), «Бо вам призначено скалу сесю розбить (доповідь голови СУУВ на Загальних зборах)» (Там само. – 1972. – 7 верес. – С. 5, 8), «Березень-місяць рідної школи» (рукопис // Власний архів. – Папка «Богдан Бора». – Арк. 1–2), «Велич і сила» (рукопис // Там само. – Арк. 1–8).

Кожна із названих речей – різна як за тематикою, формою, так і за обсягом та способом її оприлюднення. Але практично у кожній спостережено органічний синтез теоретичного і практичного ферментів. Так, скажімо, коли автор торкається загальних справ шкільництва («На маргінесі звіту»), то передусім має справу із його постановкою в еміграції. Значить, йому треба подати своєрідну ретроспекцію історичного стану тієї чи іншої еміграції, з'ясувати історико-теоретичні підоснови її виникнення та існування у певних умовах. Відштовхуючись у згаданому матеріалі від того, що мало не загально сприйманою є аксіома на приреченість української еміграції та її справи, автор шукає найперше причин до тиражування подібних думок і з найхарактерніших виокремлює оці: почуття меншовартості, ментальна й духовна вихолощеність, національна нищість.

Щоб оці постулатні сентенції не зависли у повітрі, дослідник справи по-своєму «анатомує» українське еміграційне суспільство й, так би мовити, членує його на відповідні категорії. Ось перший тип такого українця: коли йде мова не про чистий, прибутковий, підприємницький зиск, «крамничний бізнес», а про школу, де вигоди й нажива не мають під собою ґрунту, то наш чоловік, себто, українець «буде вам втовкмачувати, що одночасне навчання української й англійської мов “поплутає мозки» дитині, що знання української мови не дасть хліба його дитині і т. п., або, щоб оправдати свою духову й національну вихолощеність, нагинатиме ковіньку в сторону партійщини, релігійної нетолеранції і всякої всячини.

Немає найменшого сумніву, що діти таких вихолощених батьків для української еміграції – пропащі, бо й самі батьки – пропащі».

До другої категорії зараховує Богдан Бора людей індиферентних, тобто, байдужих до всього і ні в чому не зацікавлених. Вони пильнують домашній осідок, не мають потреби у громадському житті. «Моя хата скраю» – їх світоглядний і чисто прагматичний принцип.

Третя категорія – це скептики. Ці люди не відсепаровуються цілком від громадського життя, однак, до всього ставляться з недовір'ям і в усьому сумніваються.

Четверта категорія – зазнайки. Кожна громадська робота – не до їхнього смаку й не до їхньої вподоби. Однак самі до цієї роботи не рвуться, а якщо трапляється, що нею і займаються, то дуже скоро її кинуть, залишивши безладдя і хаос.

П'ята категорія – невдахи. Вони мають і добру волю, й охоту, однак їм бракує такту, прозорливості й підходу до людей і проблем. Ці невдахи дуже часто, несвідомо й проти своєї волі, попавши на якусь громадську роботу, нароблять більше шкоди, ніж користі.

Але це, якби висловитися, ті категорії, які, звичайно, є, та вони, на щастя, не є більшістю, а більшість – «морально чиста, здорова й конструктивна», бо, як стверджує автор, коли б не ця більшість, то, зокрема, українська еміграція була б «наживою наших окупантів», «ідеальним матеріалом для денационалізації». Богдан Бора далі веде мову про оті свідомі одиниці, які творять ядро, а від його величини, переконаний автор, у прямій залежності та пропорціональності перебуває якість праці, чину кожної громади, колективу, у тому числі й шкільного. Ці особистості-проводирі, як вважає публіцист, «носять у грудях вогонь. Цей вогонь – це вірність українським традиціям, вірність українському минулому, сучасному й майбутньому, вірність заповітам українських культурних і політичних світочів, вірність українській нації».

Богдан Бора вважає, що якраз ті ідейні постаті – кожна на певній ділянці, незалежно від її обсягів змісту – зуміли зорганізувати сектори громадського життя у співпрацю; у ній – бажання, уміння перев'язані усвідомленим завзяттям, горінням. Ось якраз і вчителюванню, що ніби стискається кулком отих представників названих п'яти категорій, доводиться чи не найважче. Але і воно, українське вчителюванню в еміграції, демонструє ідейність, відданість справі, жертівність. Та навзаєм, як на диво, праця та як внесок у загальнокультурне, інтелектуальне майбуття нації щонайменше поціновується, часто-густо у порівнянні з іншими видами діяльності понижується, відсувається на задній план. І має автор цілковиту рацію, коли ставить ефективність праці шкільного ядра у пряму залежність від підтримки місцевих органів та різних організацій.

Ведучи мову про школи українознавства на еміграційному терені, педагог-публіцист доводить, що саме вони є найбідніші в широкому смислі. Короткочасність існування ряду українських шкіл бачиться авторові через причини: недостатня кількість фахових педагогів, відсутність пристосованих для навчальних цілей приміщень, слабкий управлінський апарат і т. п.

Розвиваючи позиції попередньої публікації, Богдан Бора дає філософсько-соціологічну підоснову наступній проблемі, суттю якої є: наскільки шкільництво спричиняється до того, щоб молоде покоління демонструвало високий рівень знань української мови, зацікавленість українськими проблемами, національної свідомості. І тут також відчутний потяг

автора до певної градації, поділу, вичленування груп. Група перша: молодь «свідома своєї національної приналежності. Вона відчуває кровне й духове споріднення зі своїми батьками. Вона включається в наше організоване життя. Вона серед української спільноти починає себе проявляти (в системі СУУВ, СУМ, ОУЖ)». Група друга – це молодь, «з анемічним почуттям національної приналежності. Вона не проявляє себе. Слабо володіє українською мовою. Появляється в українському середовищі рідко й під моральним тиском батьків. Схильна до космополітизму». Група третя – то молодь, що «відщеплена від українського середовища. Української мови майже не знає й не розуміє. Говорить виключно по-англійському. До свідомої української молоді ставиться із презирством. Прагне, щоб ця свідомо українська молодь говорила тільки по-англійському. Світоглядом ця молодь – космополітична».

Найвищим відсотком є представники другої групи, з ними слід активніше працювати, діяти спільно. В поняття «спільно» автор вкладає таке розуміння: «на полі виховання нашого найменшого покоління повинні діяти не тільки вчителі, а на полі виховання нашої молоді – не тільки виховники наших молодечих організацій, а все наше громадянство, всі сектори нашого організованого життя, всі наші громадські та політичні організації й усі наші громадські надбудови».

Однак він особливий акцент кладе на роль батьків. «Частина наших батьків, – констатується, – не грішить ні своєю зрілістю, ні своєю духовою довершеністю. Вони потребують постійних спонук, заохот, порад, щоденної оливи до пригасаючого їхнього національного почуття. Без цих спонук і заходів їхні серця пригасають, їхня національна відповідальність притуплюється, вони духово яловіють, а ця яловість передається дітям».

Порушивши надто актуальний зріз проблеми: батьки і школа, дослідник справедливо вважає у цьому аспекті дві грані: як тільки зникне зацікавлення батьків школою, – пропаде зацікавлення у ній і в дітей; батьками поглиблено мають цікавитись громадські організації (пошук доріг, засобів, форм і т. ін.). Розмірковуючи далі над складовими спектра проблем, автор торкається культурної атмосфери, яка, на його думку, – «монотонна і стандартна» (подавши перелік традиційних форм, акцентує на потребі урізноманітнень, позбування штампів тощо).

Мовлячи про невикористані можливості культурно-освітньої референтури, Бора акцентує на дійових формах (дискусійні вечори за матеріалами преси про шкільництво, молодь, релігійні, політичні, культурно-освітні проблеми; історичні й літературні гуртки; активізація батьківських комітетів).

І якби підносячи планку проблемного наповнення у публіцистичних статтях, коментарях, дискусійних виступах, промовах і звітах, Богдан Бора знову ставить на порядок денний грань загальної проблеми: виховання в умовах еміграції, особливо ж тих дітей, що уже там народилися, національно свідомими, ідейно спрямованими українцями. І тут спливає архіважливий аспект – боротьба з асиміляцією. Тому-то «Три-

вожні думки» і заповнені роздумуючими асоціаціями, аналізом конкретної практики на місцях, а відтак і узагальненням: «Боротьба з асиміляцією, як і кожна будь-яка боротьба, може давати надію на успіх, якщо її ведеться безкомпромісово, фахово, пляново, організовано, спаяно і на всіх секторах нашого організованого життя». І в цій системі повинні, на думку публіциста, синхронно працювати батьки, школа, церква, відтак і молодіжні та інші громадські організації. На цьому полі має діяти принцип купності, а не часового, послідовного включення.

Десь дещо перегукуються, але й посилюються в акцентації окремі сюжети у наступних аналітично–публіцистичних виступах Бори «До проблем нашого шкільництва» та «До аналізу нашого шкільництва».

У його розумінні основним завданням українського шкільництва було і зостається питання: «навчити дітей говорити, читати, писати й думати по-українському, дати їм основи українознавства, розвинути в них почуття приналежності до української спільноти, прищепити їм любов до України та дати їм перші дороговкази в життя».

Серед ряду причин, які призводять до того, що все ж навчання як процес є важким і морочливим, автор вважає англломовне доквілля, мізерну кількість годин, недооцінювання праці вчителя, низьку платню, утвердження акцентів на паралелі: батьки – щирі помічники вчителів (мало би бути навпаки), збільшення змішаних подружніх пар, звуження загального інтелектуального рівня батьків через ряд причин, в тому числі і вузьку та поглиблену професіоналізацію праці.

Із недоліків, що роблять малоефективною учительську працю, Бора виокремлює: загалом вчитель тратить замало часу на лекційний елемент – чи не найосновніший у педагогічній справі. Лекція, за Борою, – це структура, і чим краще продумана, попланована, тим краще, успішніше й пластичніше буде проведена. Подання лекційного матеріалу – то мистецтво.

Із загальностатистичного фактажу аналітичне око публіциста визначає чотири групи вчителів: кваліфіковані, некваліфіковані, молоді вчителі, помічні сили. У зв'язку з цією ділемою автор гостро ставить питання підготовки нових програм та підручників і посібників з українознавства. Проаналізовані результати анкетування дали підставу Борі говорити і про якісну загальну методику (укладання списків дитячої літератури для українських англломовних сімей, видавати збірники матеріалів на педагогічні теми, ширше послуговуватися магнітофонними записами, активізувати окружні конференції вчителів, змістовнішою вести хроніку шкіл в «Українській Думці» та ін.).

Аналізуючи стан шкільництва з організаційно-управлінського та психолого-методичного підходу («Бо вам призначено скалу сесю розбити»), автор публікації порушує з-поміж інших дуже складне питання: причини невпевненості й розгубленості молодих вчителів. І серед причин бачить такі: а) недостатнє знання психології дитини; б) брак загальної підготовки й досвіду; в) брак ентузіазму до своєї праці; г) брак ініціативи учителя в конкретній обставині; д) брак задовільної підготовки до

кожної лекції; е) брак плянування праці на довшу мету, тобто на цілий шкільний рік».

І як своєрідний висновок подає дослідник спеціальну цифрову таблицю «Школи українознавства у Великобританії у 1971-1972 шкільному році» (Українська Думка. – 1972. – 7 верес. – С.5). Із цього статистичного матеріалу читач зробить цікаві висновки.

Дещо іншого характеру публіцистичні виступи, що дійшли до нас у рукописному варіанті. Тут домінує не стільки явний аналіз фактів та явищ, як уже на готовому матеріалі з різних галузей наук – філософсько-осмислююче трактування. Перед нами невеликий виступ про значення рідної школи, що виконує одну з найважливіших життєвих функцій нашого суспільства. Говорячи про досвід українських шкіл у довоєнну добу, Бора акцентує на тому, що саме вони були кузнями патріотизму та вірності батьківщині. Далі, розкриваючи суть акції «Березень – місяць рідної школи», автор веде річ про випуск спеціальної марки «Рідної Школи».

«Велич і сила» – своєрідний синтез суто аналітичного й образно-емоційного. Щоб підвести думку до усвідомленого сприйняття, публіцист подає кількома словами хрестоматійні факти про великі та малі нації, тут же переходить до пояснення вирішального чинника нації – національного характеру (йде акцентація на генетично-специфічних особливостях українців: моральні вартості, релігійність, традиційна обрядовість, поетичність світогляду та ін.). Богдан Бора бере під увагу умови формування характеру української молоді в еміграції, передусім чужинецьке довкілля, у якому все більше посилюється «матеріалістична пропасть», зневажається ідеалістичне світосприймання, понижуються християнські засади, приглушується поняття українського патріотизму. Усе це як тенденція на моральний розлад. На думку Бори, поволі у сім'ях, школі утверджуються «модерні методи» виховання, що «скорочують» відстань між дітьми та батьками, пропагують неморальну «нову моральність».

І як аргументований чинник у протистоянні всьому цьому засиллю має стати сім'я, родина, яка культивує працелюбство, ощадність, релігійність, ідейність та непоказний патріотизм.

Богдан Бора у своїх публікаціях продемонстрував не тільки глибоку ерудицію, філософський підхід до будь-якої проблеми чи актуальної теми, а ще й високореєстрову публіцистичність та полемізм.

Це добре видно на розголосі його статті «Тривожні думки», про яку йшлося. Вона мала значний резонанс, про неї були полярні думки: П. Буртик 16.03.1970 р. висловив думку, що переважна більшість читачів оправдує позицію автора; В. Лесюк з групою читачів звинувачували літератора у листі до редакції, що, бач, заподіяв кривду священикам. І вже ціла армада звинувачень упала на голову Богдана Бори особисто від о. І. Музички, який вважав виступ у газеті – «контroversійною статтею» (Українська Думка (Лондон). – 1970. – 20 берез.) та від церковної шкільно-виховної Ради при Апостольському екзархаті (Там само. – 1970. – 13

серп.) ця публікація була сприйнята «із болем і тривожними думками...», бо, виявляється, за цією статтею бачилося і розумілося неслухне оскарження церкви. У відповіді автору так і інкримінувалося: «... Ви зробили зовсім несправедливий наступ на Церкву... Ви ставите Церкву у виховному ланцюгу на друге місце після батьків... Пишете образливо... Змалювавши чорно образ участі Церкви у вихованні... Ваші думки не тривожні, але підривні і трагічні...» (Українська Думка. – 1970. – 13 серп.). Ось таким схимником виглядає філософ-публіцист, що дозволив собі, бач, покритикувати церковнослужителів!

Але Богдан Бора – публіцист-аналітик, що спирається на досвід, історичні традиції, що вміє прогнозувати, стоячи, звичайно, на реалістичному ґрунті буття. Тому й не забарився із відповіддю («Вияснення, спростування й доповнення»), якою ставить, як сам зазначає мету виступу у пресі, – першу свою публікацію «у правдиве й невикривлене світло». В основі аргументів Бори – ґрунтовні знання історії релігії і церкви, різних філософських шкіл, напрямів, течій. Тому й відразу вибиває те, що йому адресувалося, переконливими знаннями суті справи. І тоді в полеміці, якби сказати, полемізм публіциста зверху, він переможний. Автор аргументовано, доказово пояснює, що опоненти сплутали такі терміни, як «священик» і «церква» – вони одноплочинні та не тотожні; що коли він писав про національне виховання, то виключно мав на увазі священиків, а не церкву загалом; що навчання релігії він мислить не пріоритетом церковного проводу, а предметом, що є складовим українознавства як системи знань та майбутньої ідеологічної платформи молоді людини. Це, на думку публіциста, «дозволяє учням збагатити свою лексику та прищепити їм не тільки релігійні поняття, а й спосіб українського мовного думання» (підкр. автора. – В.К.).

Богдан Бора – один із небагатьох літераторів, публіцистів, педагогів-методистів в еміграції, хто не просто зберіг рідну мову як ядро власної інтелектуальної праці та засіб у суспільно-громадській діяльності. Він усвідомлював, що для інтелігента мова – то є повітря, це «кістковий мозок», без плекання й доглядання котрого «становий хребет» усієї життєдіяльності, читаймо, українознавства – хворобливо-нездоровий, по-просту – невитривалий.

Щоденна і цілеспрямована праця над собою, прискіпливе шліфування «мовного круга» – то була і потреба, і принцип Бори. І він досяг висот досконалості, продемонструвавши це як у власній поезії, що є без перебільшення поруч з модерними зразками світового красного письменства (Євген Маланюк, О. Олесь, Богдан-Ігор Антонич, Богдан Кравців), так і в мемуаристиці, публіцистиці на газетно-журнальних полосах, в епістолярній спадщині.

Бора багато читав, робив різні виписки до нотатника: «Слово, цебто рідна мова кожного народу, – це є життя і світло його, це є найбільш повне і виразне виявлення розуму народнього, його волі, його почуття, його любови до Бога і поміж собою», – говорить митрополит Липківський у своїй проповіді «Споконвіку було Слово».

У проповіді під заголовком «Житейське море» митрополит Липківський згадує про так званий 300-літній «мертвий спокій» в Україні під твердою рукою царя-самодержця. Він говорить: «Цей спокій багато наробив каліцтва і в нашій Святій церкві. Він зробив нас глухими, бо заборонив слухати Слово Боже на рідній мові; він зробив нас сліпими, бо тримав у темряві і невірності; він зробив нас кволими, розслабленими, бо позбавив всякої можливости рухатися, працювати вільно на користь церкві. Всі ми повинні були, як хворі, спокійно лежати коло цього мертвого моря. Оцю свою проповідь митрополит Липківський озаглавив «Рідна мова – шлях до Бога...».

В. Чапленко простежує процеси українізації, що мали місце до завоювання України советською Росією, і приходять до такого висновку: «Не зважаючи на всі труднощі, українська літературна мова за короткий період (визвольних змагань) здобула такі суспільні позиції і виступила в таких соціальних функціях, яких вона перед тим ще ніколи не мала. Особливо важливою була для її розвитку функція державної мови (УНР). На ще вищій щабель розвитку піднеслася українська літературна мова вже за так званої “радянської влади”, але розгін до цього останнього дав період 1917-1920 років. Він був, той розгін, такий могутній, що й російські більшовики не відважились його раптом обірвати – мусіли далі «українізувати». У цьому розумінні можна сказати, що не тільки розвиток періоду 1917-1920 років, а й наступний після нього, ще вищий, був куплений кров'ю синів українського народу, пролитою в збройній боротьбі 1917–1920 років» (З нотатника Б. Бори // Власний архів. – Папка «Богдан Бора». – Арк. 71).

Про високий мовний естетизм Бори свідчать листи відомих діячів, зокрема Святомира М. Фостуна (лист від 18.06.1987 р.) та Валентина Боковського (листи від 28.08.1987 р.; без дати; 20.10.1987 р. // Там само. – Арк. 91–94).

Так, Фостун, дякуючи авторові за його статтю «Ми й культура мови» (Українська Думка. – 1987. – 10 черв.), веде мову про потребу публікації в газеті циклу статей, адже слід «наголошувати питання чистоти мови, бо стає щораз гірше з мовою і в Україні, й на поселеннях». У листах до Б. Шкандрія В. Боковський постійно порушував питання мовної культури, зокрема, орфографії. «Нав'язуючись до заторкнення питань правопису, – читаємо в листі від 28.08. 1987 р., – і Ваших дружніх порад, я хотів би віддячитись не менше дружнім зауваженням стосовно заголовку Вашої статті «Ми і культура мови»...».

В іншому листі (на жаль, без дати) він зізнається Борі: «Я колись писав інакше. Думав, що я пишу, тоді, як писав, та й годі. А тепер, на старість, цілком змінився. Думаю, коли пишу, а на другий день, лежачи ранком в ліжку, думаю про те, як я написав, намагаючись знайти найбільше виразну форму вислову. І часом встаю з ліжка і переробляю окремі вирази, іноді й цілі речення, щоб вони мали більше культурне звучання. Тому оці всі редакторські мовні клякси обурюють мене до крайності...».

Дякуючи за відповідь, В. Боковський, автор фахової розвідки «Поезія Богдана Бори», хвалить статті Бори про мову, вважає їх надто цікавими й потрібними. На його думку, слід «Українській Думці» подібні матеріали публікувати частіше і то замість різних промов та численних привітань, які “нікому нічого не дають, крім самолюбного задоволення їх авторами” (лист від 20.10.1987 р. // Там само. – Арк. 94).

Про високу компетенцію Бори як блискучого знавця української літературної мови свідчить ось цей документ, датований 29.12.1992 р. Це лист до редакції «Українського Слова» у Парижі, і слід його розглядати як доповнення до статті Степана Геника–Березовського «Мова про мову» (Нові дні. – 1992. – Ч. 10. – С. 32 (Торонто, Канада). Бора наводить двадцять шість слів, що їх масово використовує українська націоналістична періодика, і, таким чином, невільно пропагує замість власне українських слова російського походження (Власний архів. – Папка «Богдан Бора». – Арк. 68).

Не втратили, а, певно, набули ще більшої актуальності у наш час статті-полеміки «Ми й культура мови», «Розквіт чи лінгвоцид?», «Про мовні бур'яни». Так, базуючись на досвіді, що його зібрано у книзі «Двісті листів Б. Антоненка-Давидовича», у публікаціях П. Одарченка, аналізуючи мовну практику газет, Бора порушує гостре питання потреби мовно-літературного редактора. «Тож у вільному світі, – акцентує автор, – редактор повинен бути отим фільтром, який не пропускає полови і сміття, який не дає права громадянства непотрібним запозиченням від чужомовних «панів». І навпаки: він повинен оберегати ті діалектизми, що виростили з рідного ґрунту, яким притаманні народна образність, соковитість, оригінальність, а на які наш окупант і його запродавці наклали табу. Тільки в таких діалектизмах «зашпаровані» потенціально можливі. Тільки такими словами можна захоплюватися. «Адже діалекти, – писав С. Плачинда, – це пам'ять тисячоліть, відгомін далеких віків, свідки високої мовної культури і образного мислення наших предків. Діалекти – такі ж наші духовні скарби, як і народні пісні, думи, казки, легенди, як старожитності» (Там само. – Арк. 41).

Питання лінгвоциду публіцист виводить з історичних пластів (таємний валуєвський циркуляр 1863 р., «Емський указ» 1876 р., інші циркуляри пізнішого часу), відтак уже аналізує його стан у сучасній мовній стихії. Добре обізнаний з мовною практикою в колишній радянській Україні, зокрема, у міських школах, Б. Бора іде до висновку загальнофілософського, загальнополітичного – про плановану русифікацію, яка «з кожним роком прогресує» (Там само. – Арк. 49).

Богдан Бора як професійний знавець мови намагався зреалізувати себе і в конкретно-посібниковій, суто методичній роботі. Виданий ним «Нарис методики викладання української мови» (Лондон, 1970) – це стислий підручник, до якого, крім суто мовознавчого аспекту, введено і поняття з теорії літератури.

Б. Бора як літератор, публіцист весь час дбав про чистоту і точність вживання кожного українського слова (до речі, добрий мовний вишкіл

дістали і його сини. Скажімо, студія Мирослава Шкандрія «Український авангард у мистецтві ХХ-го століття» (Вітраж: кварталник інформації, коментарів і дискусії. – 1980. – Ч. 12. – С. 39–41 (Лондон) – репрезентує досить високий рівень української літературної мови з поля науки).

Високу мовну культуру Богдана Бори відзначали Святомир М. Фостун, Юрій Клиновий, Петро Кізко, Валентин Боковський, Б. Шарко, інші дослідники.

Праця Богдана Бори мала різні розгалуження. Одне з них – то безпосередня діяльність на редакційному полі, віддача значних зусиль для Товариства українських літераторів у Великобританії. Як свідчать листи, Бора брав активну участь у регулярному виході «Літературної сторінки» в газеті–тижневику «Українська Думка» (Лондон), у підготовці матеріалів в інших виданнях (листи від 01.12.1987 р., 01.11.1998 р. // Власний архів. – Папка «Богдан Бора». – Арк. 7–8).

Перечитуючи листи Бори в Україну, до рідних та близьких, особливо ж до родички Оксани Кошолович, яка радо передала мені їх для опрацювання, – подивовуєш не тільки предметністю розмови, актуальністю тем, які порушує автор, а й високою напругою думки та образністю. Ці своєрідні документально-художні свідки часу, настроїв, уподобань підтверджують високий вишкіл Бори, його педантизм у підході до розмови про найбуденніші грані людського буття. Ось невеличкий фрагмент з листа від 22.10.1990 р. до О. Кошолович: «... Звісно, коли б краще здоров'я, я вже давно відвідав би Павлівку, Івано-Франківськ та всіх рідних і знайомих, які осталися в живих. Поклонився б і мощам наших мучеників у Дем'яновому Лазі. Але, на жаль, здоров'я таке, що поза ворота не можу витикатися. Тож слідкую за новинами в газетах та телевізорі, і радію, коли бачу, як наш народ підводиться з колін та випростовує свою спину. Біда, що в деяких областях наш предковичний ворог переламав хребта значній частині нашого народу, а тому процес його видужання та відродження буде повільний і запізнений. А все таки відродження набирає розмаху. Народ скидає із своєї шиї осоружних слоблудів, брехунів і лицемірів та докладає найбільших зусиль, щоб випростатись, щоб стати повновладним господарем на власній землі, щоб його не направляли на роботу в Сибір, а в наших містах не поселявали росіян. Кажуть, що тепер їх у Івано-Франківську дуже багато, а за моєї пам'яті в ньому навіть зі свічкою не можна було б знайти і паршивого кацапчука.

Звичайно, за відродження, оновлення й перебудову треба боротися. До нашого визволення слід нам самим прикладати руки. До цього повинні змагати передусім молоді люди...» (Там само. – Арк. 9).

Той самий філософсько-публіцистичний підхід, по суті, та ж тональність закладені практично у всьому листуванні. Ми не бачимо того побутовізму та житейського практицизму, що нерідко трапляються, коли ж іде мова про виявлення родинних та фамілійних стосунків. Тут же, навпаки, високий злет думки, що огортає найширший спектр державницьких, суспільно-політичних, громадсько-культурних проблем, увібраний

у дошуканість образу, опертий на систему доказів, що ніяк не викликає заперечень, а тільки potwierджує висловлене, працює, якби мовити, синхронно з думкою, уявою та нерідко і зі сприйняттям читача. Погляньмо на лист-статтю з елементами коментування, внутрішнього полемізму, неабиякої емоційно-експресивної сили (лист від 26.09.1998 р. до п.Мирослава, кузина з с. Павелче // Там само. – Арк. 10–13). «Я вже й забув, – читаємо, – коли то ми обмінялися листами. Ти пишеш, що 1959 року. Аж страшно стало. Це ж майже 30 років тому! Отже, час пливе, як вода в ріці. А найстрашніше те, що він не вертається... Думуючи про це, стає на душі боляче. Тим більше боляче, коли усвідомлюєш, що ті роки пройшли ненормально. Мої – поза межами рідної землі, а Твої – під «благодатним» сонцем сталінської, а потім брежнєвської конституцій... Не знаю, як у Тебе, а моя молодість обірвалася в ту хвилину, коли під ногами щезла рідна земля, коли з очей зникли друзі мого дитинства й юности. Бо щастя людини – це не тільки матеріальний достаток, а й те оточення, серед якого живеш, та атмосфера, якою дихаєш, той ґрунт, по якому ходиш, той простір, що насичений духом «живих, мертвих і ненароджених». Правда, так склалося, що на нашій батьківщині не все те оточення, та атмосфера, той ґрунт були чисті. Здебільшого вони були отруєні, занечищені, жорстоко збезчещені, та все-таки людина з національними первнями мусіла хоча б підсвідомо відчувати, що неправда і кривда не можуть бути вічними, що їм раніше чи пізніше прийде кінець, а тоді життя попливе нормальним руслом і дихати стане легше.

Звичайно, так ідеально обставини на нашій землі поки що не склалися. Історичних подій не можна штучно прискіпити. Те, що насильно 70 років деформувалося, руйнувалося, збезчещувалося, вимагає чимало років невсипущої праці, щоб його очистити, направити, піднести з руїни. Турбує те, що чорні сили не здають своїх позицій. Вони будь-якою перебудовою не зацікавлені, а перебудову в національному питанні вони прагнуть задушити в зародку, бо вона стала їм кісткою посеред горла, – адже вони напролом перли до «злиття» націй, а тут їм мовлять про рівноправність української мови, вимагають державного статусу для неї, дискутують про «білі плями» в нашій історії, домагаються українських дитсадків та шкіл з українською мовою навчання... Маю враження, що в західних областях нашої республіки українська мова ще животіє, але у східних – ситуація катастрофічна. Про це свідчать хоча б такі слова одного дописувача з Сумщини, які наводиться в журналі «Жовтень» за місяць липень: «... не знаю, як у Львові, але на Подніпров'ї усе це майже повністю російськомовне». Водночас знаменний ще один факт, який підкреслив у «Радянській Україні» (Ч. 143) письменник Станіслав Реп'ях: «Нерідко інтернаціоналістом вважався той, хто ... ігнорував рідне, а іноді й топтав його. Націоналізм же підшивали кожному, хто з любов'ю говорив про свій край, бережно ставився до літератури й мистецтва свого народу, користувався рідною мовою на службі і вдома».

Я прийшов до висновку, що перебудова на Україні, коли мати на увазі мову й культуру, ще навіть не почалася. Життя котиться по старих

рейках. А те, що дозволили на деякі теми писати, деякі матеріали читати і критикувати один одного – це ще не перебудова. Перебудова мусить починатися від перебудови психіки і думання. Мусять насамперед перебудуватися керівники української освіти й культури, головно ті, які не належать до українського народу та різні перешиванці, що про українську культуру та її світоців нічого не знали й не знають. На жаль, лихо в тому, що вони й далі до української культури ставляться вороже. Вони прихильники тієї горезвісної «перебудови», яку накреслили їм Сталін і Брежнєв...

А поза тим багато читаю. Маю змогу читати й деяку радянську пресу. Найцікавіша «Літературна Україна». Можна сказати, що вона йде в авангарді перебудови. Цікавішим став і львівський журнал «Жовтень». Іноді попадають у мої руки також такі журнали, як «Київ», «Дніпро», «Україна», «Вітчизна», «Всесвіт». Люблю статті наших близьких земляків: Степана Пушика з Викторова і Романа Федорова з Братківців. Взагалі люблю читати тих письменників, які перестали різати пропагандистську січку, почали писати правду та боронити інтереси й права свого приниженого народу.

Було б добре, коли б Тобі пощастило відвідати Марійку. Така поїздка дала б Тобі деяке уявлення про Західний світ. Але не знаю, чи ми могли б зустрінутись, бо, як я вже згадував, моє здоров'я не дозволяє мені подорожувати, а Тобі буде мабуть незручно загостити до моєї хати...

Все таки я радий, що обставини дозволили Тобі написати до мене. Маю надію, що і в майбутньому ми зможемо обмінюватись своїми думками і згадками, бо дитинство і юність – це ті дві найтонші струни, звуки яких чаруватимуть душу до кінця життя. Адже мені ще й тепер шумлять рідні сади, пахне теплим порошком наш гостинець, у Бавках витьохкують солов'ї. Минуло 45 років, а мені здається, що це тільки минулого тижня ми проводили вечори на пробах у читальні, де було так багато безжурности, сміху і радості, коли здавалося, що наша молодість не матиме кінця, що ми вічно будемо жваві, свіжі, бадьорі. І тепер хотілося б цілувати кожную дошку на нашій сцені, бо та сцена була частиною нашої молодості, нашого короткого щастя.

Зі сценою пов'язані мої згадки про наших ровесників. Звичайно, хотілося б, щоб усі вони були живі, здорові, щасливі. Та відчуваю, що декого давно нема на світі. Передусім часто приходять мені на думку Павло Когуч (Кривоплечників), Степан Когуч (Фідиків), Борис Когуч та Іван Когуч (він завжди грав ролю старого діда або козака). Нічого не чув про коміка Івана Щербія та Петра Федішина. Напиши, чи живе брат Твоєї Марії. А як склалася доля деяких дівчат, які належали до нашого драмгуртка: Ярослави Тачинської та двох Марусь – Жураківської і Притули? А яка доля моєї сусідки Євгенії (Миколи Мишастого)? Хотілося б почути про них щось гарне і радісне, бо всі вони – чесні, добродушні, шляхетні...».

Богдан Бора неодноразово виказував свій літературознавчий, критико-публіцистичний підхід до проблем, фактів, явищ літературного та культурно-мистецького життя. Як підтверджує запис у «Нотатнику» (без дати), авторитетному літературознавцю Борі надсилали твори, добірки віршів, підготовлені рукописи для апробації. Так, Святомир М. Фостун переправляє йому вірші (автор невідомий), щоб, як пише сам Бора, він їх «виправив і висловив свої думки». Але Бора фіксує власну принципову позицію (видно, з цього нотатника основні думки перейшли у лист, що його Бора переслав поетові – про це твердить стилістика та сама форма занотувань): «Не збираюсь їх виправляти, бо це була б невдячна праця для мене, а тому обмежуся до висловлення кількох думок.

Щоб писати вірші, треба насамперед добре засвоїти все те, що написали попередники; по-друге, треба глибше ознайомитися з теорією літератури, тобто, з питаннями структури творів, їх композиції та поетичної мови... Ваші вірші дуже «плачливі». Наш визначний поет Є. Маланюк писав ще 1927 р.: «Певно, ця «плачлива традиція» української поезії ще довго буде загасати, аж поки не знищить її здорова атмосфера майбутнього українського суспільства, що випростає спину у власній державі»...» (Там само. – Арк. 2–2 зв.).

Незаперечну вартість мають критичні роздуми Бори, що він висловив у «Вступному слові» перед письменниками (без дати // Там само. – Арк. 111–114). Ось, приміром, у розумінні Бори, літературні вечори повинні нав'язувати безпосередні контакти письменників з публікою, з іншого боку, не стільки розважати її, як борше «плекати естетичні смаки». Під завданням плекання української літератури в еміграції Бора бачить потребу навчити молодих «висловлювати свої думки, враження і почування без будь-яких посторонніх обмежень». Мовлячи про ці немаловажні речі, літератор аналізує стан тієї морально-політичної атмосфери в нещодавній Україні за радянських часів, у якій доводилося виживати представникам українського красного письменства. На цьому полі Бора показав неабияку обізнаність з дійсним станом речей.

Важливі критико-публіцистичного плану думки висловив Б. Бора у студії-нарисі «Василь Симоненко» (Там само. – Арк. 115–133). Так, дослідник дав спочатку власне розуміння «шістдесятників» і їхньої ролі у запереченні так званого соціалістичного реалізму в українській літературі. Відтак виокремив найяскравіші риси, що характеризували поета як творчу особистість та громадянина. У розумінні Бори, чи не найвартнішим було те, що В. Симоненко виступив в обороні свободи творчості, відкрито протиставив велику трагедію власного народу «ідилічному ідіотизмові», «жалюгідному оптимізму».

Подавши найсуттєвіше з біографії поета, Бора приступив до аналізу поетичного ужинку Симоненка, вбачивши у ньому справжній гуманізм, високість у розкритті трагічного образу скривдженої матері-українки («Мадонно мого часу! Над тобою палають німби муки і скорбот, і подвиг твій, обпечений ганьбою, благословив розстріляний народ»); унікальність у тотальному звинуваченні всієї советської системи з режимами,

силовими структурами, диктатурою; безкомпромісність у панорамному зображенні як малого, так і великого у житті («Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекареслить мій народ!..»).

Творчо опанувавши такі розвідки, мемуаристику як: «Симоненко: Семантична студія» (Лондон, 1975) Ігоря Шанковського, «На коні вороному» (Вінніпег, 1975) Уласа Самчука, «Шестидесятники» (Нові дні (Торонто). – 1978. – Ч. 3) Степана Федорівського, «Чи флейти грають справно?» (Сучасність (Мюнхен). – 1978. – Ч. 10) Валеріяна Ревуцького, окремі висліди Івана Кошелівця, – Богдан Бора подав нам не компеляцію, а оригінальне прочитання В. Симоненка-поета, нестандартний погляд на нього як творчу особистість.

Відкриття Богдана Бори як першокласного поета й естета у широкому значенні слова збагачують українознавчу науку, яка творилася й твориться не тільки в материковій Україні, а й далеко за її межами, в діаспорі.

UKRAINE ETHNOGRAPHY OF FOREIGN: EXPERIENCE OF BOGDAN BORA

V. A. Cachcan

*Ivano-Frankivsk national medical university,
department of Ukraine ethnography; Ivano-Frankivsk, st. Galitsca, 1;
tel. +380 (3422) 2-52-31*

In the article poetic creation of Bogdan Bora is analysed. The basic lines of his poetries are certain. Filosofichnist is the most notable sign of his works. Activity of Bogdan Bora on pedagogical field is explored.

Key words: *literature of Diaspora, poetic text, philosophical lyric poetry, patriotic, publitsistica, pedagogical activity.*